

LEH RAHİP IGNACY HOŁOWIŃSKI'NİN SEYAHATNAMESİNDE İZMİR VE ÇEVRESİ

SMYRNA AND ITS SURROUNDINGS IN THE TRAVEL BOOK OF POLISH PASTOR IGNACY HOŁOWIŃSKI

Sabire ARIK

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Polonya Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, bazyliszek2005@gmail.com

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 1 Mart 2020
Kabul edildiği tarih: 15 Mayıs 2020
Yayınlanma tarihi: 22 Haziran 2020

Article Info

Date submitted: 1 March 2020
Date accepted: 15 May 2020
Date published: 22 June 2020

Anahtar sözcükler

Polonya; Lehistan; Ignacy Hołowiński; Smyrna; İzmir

Keywords

Poland; Lehistan; Ignacy Hołowiński; Smyrna; İzmir

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.11

Öz

Yeni yerler görmeyi, farklı kültürleri tanımayı çok seven Polonya toplumunun seyahat edebiyatı da bu bağlamda oldukça zengindir. Tarihi boyunca yaşanan savaş ve işgaller nedeniyle ülke dışına çıkan siyasi göçmenlerin döndükten sonra yazdıkları hatıratların yanı sıra misyonerlerin ya da hacıların yazmış oldukları seyahatnamelerin de bu zenginlikte rolü büyüktür. Bunlar arasında, çalışmamıza da konu olacak olan Leh rahip Ignacy Hołowiński'nin 1839'da kutsal topraklara yaptığı seyahatin gözlem ve bilgilerini aktardığı seyahatnamesi, içerik olarak en zengin ve en renkli olanlarından birisidir. Seyahati sırasında uğradığı Osmanlı şehirlerine dair de detaylı bilgiler veren Hołowiński'nin bu seyahatnamesi tarihimiz açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu şehirler arasında, iki kez uğradığı İzmir ve çevresi hakkında verdiği tarihi, kültürel ve toplumsal bilgiler özellikle dikkat çekicidir. Rahip olması nedeniyle gezdiği yerlerde öncelikli olarak Hristiyanlık geçmişinin izini sürdüğü, seyahati sırasında yalnız olmadığı ve her gittiği yerde Hristiyan din adamları ve misyonerlerin, zaman zaman da İzmir'de olduğu gibi Aleksander Spitznagel ve August Kosciesza-Żaba gibi şarkiyatçı hemşehrilerinin bilgi ve tecrübeleriyle ona eşlik ettikleri görülür.

Abstract

The travel literature of the Polish society that loves seeing new places and recognizing different cultures is quite rich. The history of the political migrants exiled by the war and occupations throughout the history and the memoirs written by the missionaries or pilgrims, as well as the memoirs written by the immigrants, have a great role in this wealth. Among these travelogues, the journey of the Polish priest Ignacy Hołowiński, who will be the subject of this study, in 1839, conveying observations and information to the holy land, is one of the richest and most colorful in terms of content. As a priest, he primarily traced the Christian past. During this trip, it is seen that he was not alone and where he went, he was accompanied by knowledge and experience of Christian clerics and missionaries, and from time to time by orientalisists like Aleksander Spitznagel and August Kosciesza-Żaba in Izmir. However, the fact that he gave detailed information about the Ottoman cities he visited during his journey, makes Hołowiński's travel book important in our history. It sheds light on the past and social conditions of İzmir and its environs and makes important evaluations.

Smyrna, Ionia'nun kraliçesi, vaktiyle bir birlik içinde olduğu, fakat artık izlerinin pek kalmadığı on iki yoldaşı ile yaşadı. Şimdi sadece kendisi ayakta duruyor. Onun bu kalıcılığını konumu sağlıyor; on kez yıkıldı ve yine on kez yeni bir ihtişamla doğdu; çünkü bu, Smyrna olarak adlandırılan "Doğu'nun Çiçeği", aynı tarlalarındaki bir gülün, sıcaklığın onu parçalamasına ya da tamamen yakmasına rağmen yine de yetiştiği gibi, ticaret sayesinde yıkıntılardan hep yeniden doğuyor. (Hołowiński 106).

Giriş

Bir ticaret ve liman şehri olan İzmir (Smyrna)¹, coğrafi konumu ve Hristiyanlık tarihine dair geçmişiyle çok eski çağlardan günümüze önemini hiç yitirmemiştir; Filistin sınırları içerisinde doğan Hristiyanlık inancı Aziz Pavlus aracılığıyla Anadolu topraklarında gelişmiş; yine burada Hristiyanlığın ilk yedi kilisesi² kurulmuştur. Hazreti İsa'nın Havari Yuhanna'ya görünerek haber yolladığı bu kiliselerin üçü, yani Ephesos (Efes), Smyrna ve Pergamon (Bergama) günümüz İzmir il sınırları içinde bulunmaktadır.³ Dolayısıyla Hristiyanlık tarihinin bu ilk dönemlerinden izler taşıyan İzmir, misyoner, hacı ve seyyahların ziyaret ettiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Dünyanın her yerinden olduğu gibi Lehistan'dan (Polonya) da bu topraklara pek çok din adamı gelmiş; döndükten sonra da burada edindikleri bilgi ve gözlemlerini kaleme almışlardır. Bu seyahatnameler arasında, bizim de makalemize konu edindiğimiz rahip Ignacy Hołowiński'nin (1807-1855) *Kutsal Topraklara Seyahat (Pielgrzymka do Ziemi Świątej)* başlıklı seyahatnamesi oldukça renkli ve zengin bir içeriğe sahiptir. Bu seyahati sonrasında Mahilyow Başpiskoposu da olacak olan Rahip Hołowiński, Kiev Üniversitesi ve Petersburg'daki Ruhban Akademisi profesörlerindedir. Żegota Kostrowiec ve Ignacy Kefaliński takma adlarını kullanarak, İtalyan şair Francesco Petrarca (1303-1374)'nin ve İngiliz şair William Shakespeare (1564-1616)'in eserlerinden çeviriler de yapmıştır; fakat daha çok, Hristiyanlığın manevi yaklaşımlarını içeren homiletik (vaaz) konuları işlediği bir el kitabı ve yukarıda bahsi geçen seyahatnamesiyle tanınır.

Kudüs yolculuğuna 1839'da çıkan Leh rahip Ignacy Hołowiński, Temmuz ayı başlarında Ukrayna üzerinden İstanbul'a ulaşır. Bu seyahati sırasında İzmir, Bursa, İznik ve İzmit'in yanı sıra Sakız, Sisam, Kos, Rodos ve Kıbrıs adalarına uğrar. Ülkesine döndükten sonra da bu topraklarda edindiği gözlem ve bilgilerini aktardığı, yukarıda bahsi geçen seyahatnamesini kaleme alır; daha önce, 1814 yılında bu topraklara gelen hemşehrisi Kont Edward Raczyński'nin (1786-1845) izinden giderek

¹ Seyyahın bir rahip olması, gezdiği yerleri genellikle Hristiyanlık çerçevesinden görmesi ve seyahatnamesinde özellikle Smyrna ismini kullanması nedeniyle biz de alıntılarda bu ismi kullanmaya özen gösterdik.

² Burada geçen, Latince karşılığı "Comitia" olan kilise sözcüğü o zamanlar günümüzdekinden daha farklı, topluluk ya da cemaat olarak nitelendirilmekteydi. Bu, Ephesos (Efes), Smyrna (İzmir) ve Pergamon (Bergama), Sardes (Salihli), Philadelphia (Alaşehir), Laodikeia (Denizli) ve Thyateira (Akşehir) kiliselerinin hepsi Anadolu topraklarında bulunmaktadır. Bu kiliseler hakkında daha geniş bilgi için bkz: Kunt ve Güngör.

³ İncil'de yer alan bu yedi mesaj için bkz: *Objawienie ŚW. Jana 1,2, Biblia to jest Pismo Świąte Starego i Nowego Testamentu z Apokryfami.*

gezdiği her yerin tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verir. Bu bağlamda biz de Hołowiński'nin XIX. yüzyıl İzmir'ine dair seyahatnamesinde verdiği bilgi ve gözlemlerini aşağıda değerlendirmeye çalışacağız.

İzmir'e Dair İlk Gözlemleri

Leh rahip Ignacy Hołowiński'nin bindiği gemi 26 Temmuz günü akşam saat sekiz gibi İzmir Körfezi'ne yaklaşır. Limana geldiğinde artık geç vakit olduğu için gemide geceler ve ertesi gün akşam dokuzaya kadar İzmir'i gezer. Bu kısa süre ona yetmediğinden Kudüs seyahati dönüşünde bir kez daha İzmir'e uğrayarak bu kez dokuz gün kalır. Hołowiński'nin İzmir Körfezi'ne dair ilk gözlemleri dikkat çekicidir.

Geminin kaptanı galeride durdu ve sığ yerlerden kaçınabilmek için sürekli gemiyi düzeltti, çünkü çok az suyla kaplı kum tepeleri bu körfezi denizden ayırıyor ve sadece bir yerde gemilerin geçebileceği, 300 adıma varan genişliğe sahip bir derinlik var. Denizciler, bu kum tepelerinin Gediz (Hermus) Nehri'nin döküldüğü yer olması nedeniyle git gide çoğaldığını, nehrin sürekli kum sürüklediğini, dolayısıyla da zamanla kumların tamamen gemilerin girişini kapayacağını, bu körfezi göle çevireceğini ve o zaman da Smyrna'nın yok olacağını söylüyorlar. Bu kötü öngörü asla gerçekleşmemeli, çünkü en güzel manzara gözler önüne serildi. Körfeze, daha doğrusu, batının ışıltısıyla zarifçe yaldızlanmış ve rahminde farklı milletlerin bayrak dalgalandırdığı pek çok gemiyi barındıran sessiz ve durgun bir göle doğru yol aldık. Körfezin bir kıyısında içinde, zirvesinde eski kalenin kalıntılarını taşıyan Pagos'un da bulunduğu sıralıdağlarla çevrilmiş hoş bir vadide bulunan Smyrna, aralarında sık sık minarelerin, servilerin ve kubbelerin, antik şairlerin boş yere ünlendirmediği temiz ve güzel İonia semalarında akıp giden evlerin baskın kalabalığıyla nefis uzanıyor. Daha ileride ise dağınık haldeki katlı evleri asma, portakal ve zeytin bahçeleri yeşillendiriyor. (Hołowiński 29).

Leh rahip İzmir'i keyifle izlerken bu şehrin tarihi hakkında kısa bilgiler de verir. İsmi taşıyan bu şehri Amazon Smyrna kurmuştur. Başlangıçta Smyrnalılar tek bir yerleşim yeri olarak Efes'i kurmuş, fakat sonrasında ayrılmışlardır. Daha sonra Efes'in de etkisiyle on üçüncü özgür şehir olarak İonia Birliği'ne dahil edilmiştir. Lidyalılar Smyrna'yı yıktıklarında ise Smyrna halkı dört yüzyıl boyunca çevre köylerde dolaşmıştır. Büyük İskender av dönüşünde, Pagos Dağı'nda Nemesis tapınağına uzak olmayan bir çınarın gölgesinde bitkin uyurken, rüyasında Nemesisleri görmüş ve kendisinden burada Smyrnalılar için bir şehir kurmasını

istemmiş, o da bunu Antigonos'a havale etmiş ve Lysimakhos da şehrin inşasını bitirmiştir. Hołowiński'nin İzmir'in en eski halini anlatırken çoğunlukla Antik Çağ'ın ünlü coğrafyacısı ve seyyahı Strabon'un (M.Ö. 64-M.S. 24) ifadelerine başvurduğu görülür.

Şehrin en güzel kısmı, Strabon'un ifadesine göre, Pagos Dağı'nda inşa edilen kısmıydı, fakat daha büyük diğer kısmı aşağıda bulunuyordu: sokaklar düz, taş döşeli ve sütunlarla bezeliydi. Büyük şehirlerde yaygın olan kütüphane, sirk, amfi tiyatro gibi bütün binalar burada yükseliyordu, Smyrna'yı ise en çok, Mars, Diana ve kendi heykelinin de olduğu Homeros tapınakları süslüyordu. Truva Savaşı destancısının dünyaya verdiği onur için çabalayan yedi şehir arasında en büyük şansa yine Smyrna sahipti. Smyrnalılar tapınak yapmalarının yanı sıra Homeros denilen metal para da basmışlardı. Homeros'un varlığına dair her şey şüpheli görünse de, gerçekten Homeros İonia'nın bu bölgesinde doğmamış bile olsa, onun rapsodileri kesin olarak burada doğdu ve ilk olarak Yunanistan'ın bu kısmında bir dahi olarak anıldı. Smyrna'nın en eski çağlarında burada Homeros'un şiirlerini öğreten bir okul da vardı. Bu şehir, Hikesios'un liderliğinde Erasistratos Tıp Okulu ile ünlenmişti.⁴ Truva'nın yıkılışını tasvir eden ve Kointos⁵ olarak tanınan şair, kendisinin de söylediği gibi, Smyrna kökenlidir.⁶ (...) Bu, eskiden Asya'nın tacı, neşesi ve süsü olarak adlandırılan en önemli şehir, bilgelerin ve bilimsel araştırma yapmak isteyen gençlerin meclisi, XIII. yüzyılın başlarında tamamen yıkıntılar içindeydi. Türkler tarafından bütün Yunanistan'ın fethedilmesinden ve sulh sağlanmasından sonra yeni Smyrna, hemen hemen aynı yerde, eski yıkıntılarında yeniden inşa edildi. (Hołowiński 96).

⁴ Antik dönemde Smyrna'nın bir sağlık merkezi olarak önem kazanmasında, Milattan Önce 1. yüzyıl sonları ya da 2. yüzyıl başlarında burada hekimlik yapan Hikesios tarafından bir tıp okulunun açılmasının önemli rol oynadığı bilinmektedir. Strabon, kendinden bir kuşak önce, Hikesios tarafından Smyrna'da kurulan bu okulun Erasistratos ekolünden olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda bkz: Tozan.

⁵ Quintus Smyrnaeus, Quintus of Smyrna ya da Kointos Smyrnaio olarak adlandırılan ve Homeros'tan sonra Truva ile ilgili yazan Yunan destancısı.

⁶ *Opus Aureum Neandri Cointi* lib. I. 39.

Rahip Hołowiński'nin gözlemlerine göre, XIX. yüzyıl İzmir'inin iki farklı yüzü şehre daha ilk girişte insanın gözüne çarpmaktadır.

Daha limana yaklaşıırken, bu şehrin iki kısmının farklılığı yüzünüze çarpıyor. Aşağıda körfez kıyısındaki kısım bir Avrupa şehrine benziyor, çünkü evler çatıyla örtülü çok güzel yükseliyor, tepedeki ikinci kısım ise, çatısız, teraslı evlerin alışık olmayana sanki yanmış gibi görüldüğü tam anlamıyla bir doğu şehri. Aşağıda yaşayanların hepsi ticaretle uğraşiyor, bunlar Frenkler⁷, onların etrafında ise, Pera'da gördüğünüz gibi Rumlar ve Ermeniler toplanmış, onlar farklı sokaklarda ayrı ayrı yaşıyor olsalar da korunmak ve ticaret için Frenklerden uzak kalmamaya çalışıyorlar. Körfeze yakın olan sokaklar oldukça geniş, taş döşeli ve çoğunlukla deniz kıyısına kadar ulaşan bahçeli güzel evlerle çevrili; en çok da bütün Avrupalı devletlerin konsoloslarının konakları göze çarpıyor: Ancak hemen hemen Pera'daki gibi inşa edilmiş evleri bir tek burada sıklıkla görüyorsunuz, çünkü her evde olmasa da, üst kattaki tam orta kısım, özellikle gül olarak adlandırılan sokakta olduğu gibi, içinde şık giyimli Smyrna hanımlarının oturduğu, üç taraftan pencerelerle sokağı gören bir sundurma gibi öne doğru çıkmış.⁸ Smyrna'nın bu kısmı bütün doğu şehirlerinden çok daha Avrupalı: çok fazla doğulu özellik görseniz de, evlerde düzensiz yaşam şekli olsa da bizim şehirlerin tüm konforunu burada bulmak mümkün: düzenli çiftlikler, kumarhaneler, bilardolar ve diğer eğlenceler burada hiç kesilmiyor... (Hołowiński 96).

Hołowiński'ye göre, Anadolu'nun bütün şehirlerinde, hatta Pera'da bile, insanlar kuralsızca yaşamalarına rağmen İzmir'de cemiyet kurallarının bir ağırlığı vardır. Örneğin, İstanbul'da pek çok yerde aşevlerinde yemek yeme alışkanlığı varken, İzmir'de bu mümkün değildir. Hołowiński, özellikle buradaki kadınların topluma girerken tam bir güzellik, zarafet ve nezaket gösterdiklerinden bahseder. Daha da önemlisi bura halkı yabancılara karşı da oldukça naziktir ve onları memnuniyetle aralarına kabul etmektedirler. Kısacası Leh rahip burada, bir Avrupa yerleşim yeri olan Pera'da bile görülmeyen bir yaşam tarzı olduğundan, İzmirlilerin

⁷ XVII. yüzyıldan itibaren İzmir'in büyük bir ticaret merkezi haline gelmesi, şehre çok sayıda yabancı, özellikle de Avrupalının gelmesine neden olur. Hemen hepsi kıyıda Frenk Sokağı'nda oturur ve Avrupalılardan farksız bir hayat sürerler. 1623'de gelen Cizvitlerle 1628'de gelen Kapusenler kendi kiliselerini de kurmuşlardır. Frenklerin nüfusu çok olmamakla birlikte İzmir'in sosyo-ekonomik hayatında önemli rolleri vardır. Bu konuda bkz: Baykara 51; Yorulmaz.

⁸ Cumbalı evleri tarif ediyor.

bir Avrupalı gibi yaşayıp yine onlar gibi eğlenmeyi, güzel zaman geçirmeyi sevdiklerinden bahseder. (Hołowiński 97).

Pagos Dağı'na doğru uzanan Ermeni ve Rum sokakları, Doğu'da hep olduğu gibi karanlık, dar, taş döşenmemiş, çamurlu ve kirlidir. Bütünüyle olmasa da İstanbul'daki zevke göre yapılmış bütün kamu binaları, hanlar, hamamlar, hâttâ taş dükkânlarla benzettiği bedestenler de şehrin aşağı kısmına yerleştirilmiştir. Buna karşın satılan mallar İstanbul'dakileri hiç aratmamaktadır. Yine burada çıkan pek çok Fransızca gazete arasında "Smyrna Gazetesi" çok okunmakla birlikte düzenli yayımlananlardan da biridir. Rahip, genellikle bu gazetelerin doğu ile ilgili pek çok konuda diğer Avrupa gazetelerine kaynak teşkil ettiğinden bahseder. (Hołowiński 97).

Leh rahibe göre, özellikle ticaret bu şehre büyük hareket ve hayat vermektedir. İzmir, bütün Doğu merkezlerinin, özellikle de Avrupa ile sanayileşmenin en üst noktasıdır. Bütün Anadolu'dan, Suriye, İran ve Hindistan'dan buraya sürekli deve kervanları gelirken Avrupa'dan da her gün limana küçüklü büyüklü pek çok ticari gemi gelmektedir. Doğu'nun malları buradan Avrupa'ya gemilerle götürülürken batıdan gelen ürünler de içeriye yine deve kervanlarıyla taşınmaktadır.

Buradan, Smyrna çevresinde bu yörenin en ünlü fabrikasının Türk halılarını, Ankara keçisi tiftiği ve deve tüyünü, ham ipek, işlenmiş müslin bezi, pamuk, şarap, inci, elmas ve diğer değerli taşları götürüyorlar, bunun dışında çeşitli kökler ve diğer tıbbi şeyleri de; gelenler ise kumaş, fayans, saat ve bütün Avrupa ürünlerinden oluşuyor. Tüccarlar buraya büyük kapitaller için geliyorlar ve doğu mallarının Avrupa mallarıyla değişimini kolaylaştıran faktörler çok çabuk istismara dönüşüyor. (Hołowiński 97).

İşte bu ticaret İzmir'i canlı tutarken aynı zamanda nüfusunu da arttırmaktadır.

Tüm bu yoğun ticaret Smyrna'nın aşağı kısmını fevkalade canlandırıyor; bütün sokaklar, işleri için acele eden kalabalıklarla dolup taşıyor, bir de bunlara doğuya giden ya da doğudan gelen yığınlarca seyyahı, ayrıca Fransız, İngiliz ve Avusturya savaş gemilerinden çıkan onlarca subay ve denizciyi de ekleyin, çok kalabalık ve canlı bir şehir tasavvur ediniz, çünkü Smyrna'da nüfus 130 000'dir. (Hołowiński 97)⁹

⁹ XIX. yüzyılın ortalarında İzmir'in nüfusunun en az 150 000 olduğu bilgisi verilmektedir; bunun 80 000'i Türk, 40 bini Rum, 15 000'i Yahudi, 10 000 Ermeni ve 5 000'i de Frenktir; İzmir'in nüfusu konusunda bkz: Martal; Alparslan.

Leh rahip, İzmir'in bu zengin ticaretini, bulunduğu Ionia coğrafyasının bereketli topraklarının da desteklediğine dikkat çeker.

Ionia, çok güzel bir memleket! Burayı, en iyi kalitedeki asma, zeytin, incir, limon ve portakal bahçeleri dolduruyor: özellikle de, sulu olduğu söylenen Smyrna kavunları övülüyor, çünkü ağızda eriyor, öyle sağlıklı ki sarıhumma sırasında doktorlar kavun yenmesini engellemiyorlar. (...) Smyrna'da hayat pahalı değil, çünkü meyve çeşitliliğinin yanı sıra körfez bol bol balık sağlıyor, zeytin ağaçları da çeşitli kuşları. Buradaki koyunlar öyle uzun ve şişman kuyruğa sahipler ki bu bölümden çıkan yağ on funta kadar çıkıyor. Evcil hayvanların yanı sıra Frenk ve Türklerin avladıkları pek çok vahşi hayvan da bulunmaktadır. (Hołowiński 105).

Hołowiński bu bereketin ve zenginliğin İzmir'in iklimiyle de bağlantılı olduğunu ekler:

Temmuz'da Smyrna'da alışılmıştın dışında bir sıcak buldum, bu sıcak bu ayın başından itibaren hiç aralıksız Ağustos'un sonuna kadar sürüyormuş, zaman zaman da Eylül'ün ortalarına kadar: denize kıyısı olduğu, yüksek dağlarla çevrili bir vadide bulunduğu, dolayısıyla bir fırındaymış gibi güneş ışıklarını kendine çektiği için sıcak çok daha fazla hissediliyor. Fakat bu büyük sıcaklığı, İmbat denilen batı rüzgârının bütün gün denizden esmesi ve gece de karadan esen rüzgârlar hafifletiyor. Eğer imbat birkaç gün hiç durmadan eserse, o zaman da nefes almak güçleşiyor ve yaygın olarak kısa süreliğine sarıhumma ortaya çıkıyor ki bu da vebadan bile kötüdür. Ekim ayının sonlarında, geri dönerken ılık ve hoş bir havaya rastladım, kış da burada çok rahatmış, çünkü sadece sık sık, mersin, nergis, dağ lalesi, sümbül ve daha pek çok başka bitkinin çiçek açtığı alanları çok çabuk yeşillendiren bir yağmur yağıyormuş. Bura halkının dediğine göre, kış aylarında gökyüzü çok nadir durumlarda maviymiş, hava ise temiz, yumuşak ve hoşmuş. (Hołowiński 106).

Leh rahibin, bu kavurucu sıcak iklimin yanı sıra İzmir'in salgın hastalık ve depremlerden de başını kaldıramadığından bahsettiği görülür.

Ancak bu şanslı memleket hemen hemen her yıl depreme boyun eğiyor, sıcaklar bastırıldığında da neredeyse her yıl bu çevreyi korkunç bir sarıhumma, sıtma ve veba silsilesi yokluyor, fakat şimdilerde iki yıldır bu korkunç misafirlerin ona uğramamış olması, sakinlerinin büyük tesellisi. Tanrının, bu korkutucu felaketleri bu güzel diyarlara

yollayarak insanlara, dünyada böylesi büyük sıkıntılar çekmeyen bir yerin olmadığını öğretmek istediği; bunu da, insanın toprağa fazla bağlanmaması, her zaman bu, biricik ebedi ve gerçekten de şanslı memlekete özlem duyması için yaptığı ortaya çıkıyor. (Hołowiński 106).

Diana'nın Hamamı ve Pagos Dağı

Leh rahip Hołowiński İzmir'in önemli tarihi yerlerini de büyük bir dikkatle gezer, öncelikli olarak hedefinde Pagos Dağı ve çevresindeki kalıntılar vardır. Fakat ondan önce, güzel bir ovada yer yer tek katlı evlerle süslü bağ ve bahçelerin arasında olduğunu söylediği Diana'nın Hamamı'nı ziyaret eder. Halkapınar su kaynağını ve onun oluşturduğu gölcüğü tasvir ederken de develerden bahsettiği görülür.

Eskiden buradaki Diana'nın hamamını oluşturan yıkıntıları ve çok eski sıra kemerleri Pococke¹⁰ görmüştü: fakat vaktiyle ünlü olan bu hamamdan sadece, dağın eteklerinden akan ve burada, büyümüş sazlıklarla küçük bir göl oluşturan bir su kaynağı buldum. Göl kenarındaki kaynağın kıyısında, taştan küçük bir köşk var, oldukça büyük bir çınar ağacının gölgelediği bu yerde avcıların tanrıçasının (Artemis-Diana) yerine, bir sürü deve buldum; bu kaynağın kışın sıcak olduğu ve buhar çıkardığı söyleniyor, kış mevsiminde olmadığım için bunu göremedim. (Hołowiński 99).

Leh rahip, oldukça yüksek dediği Pagos Dağı'na giden yola, söğütlerle büyük benzerliği olduğunu belirttiği zeytin ağaçları ve incir ağaçlarının gölgesinde ağır ağır girer. Çünkü İzmir'in görüntüsü onu çok etkilemiştir.

O ne görüntü! Dağın eteklerine yayılmış olan Smyrna bütünüyle gözler önüne seriliyor, bu, terasların, çatıların, minarelerin, kubbelerin, servilerin karışımı ve asma ağaçlarıyla kaplı alanlar şaşırtıcı şekilde göze hoş görünüyor. Daha ilerideki dağ ise tamamen ağaçtan yoksun kalmış, sadece zirvesinde, Lisymakch'in eski kalesinin yıkıntıları üzerinde, Smyrna'nın kurucusu Ioannes Komnenos tarafından inşa edilmiş pitoresk bir kale yükseliyor. (Hołowiński 100).

Leh rahip bu kale çemberinin batı kapısında yüksek bir üçayak üstüne yerleştirilmiş bir büst¹¹ görür ve büstün kırılmış olan burnunu Türklerin kırmış

¹⁰ Rahip burada, 1736-1740 yılları arasında Mısır, Kıbrıs, Orta Doğu ve Anadolu'yu gezen Richard Pococke'den bahsetmektedir. Bu konuda bilgi için bkz: Akar Tanrıver 67-77.

¹¹Hakkında çeşitli rivayetler bulunan bu büstün 1849'da yerinden çıkarılıp İstanbul'a gönderildiği ve sonrasında da kaybolmuş olduğu kaydedilmektedir. Bkz: Baykara 52.

olabileceğini düşünür. Bu konuda farklı düşünceler olduğundan bahsederken kendi düşüncelerini de şöyle aktarır:

Sanki burnu, putperestliği yok eden Türkler tarafından kırılmış gibi, her şekilde insana benziyor, ancak heykelden kalandan, özellikle de saçların konumundan, Yunan sanatının en şaşıaalı dönemine ait bir eser olduğu ortaya çıkıyor. Bazıları bu büstün Amazon Smyrna'sının, bazıları da Apollonia'nın olduğunu iddia ediyorlar, fakat ne Amazon kadına ne de Apollonia'ya benziyor, çünkü üzerinde onların hiçbir işareti bulunmuyor. Yunanlar, Komnenos liderliğinde bu kaleyi yeniden inşa ederken, eski yıkıntılarda bulunan bu büstü de sadece kapının bir süsü olarak yerleştirdiler, hiç sergilemek düşüncesiyle değil: bunu, sadece eski kabartma süsleri de değil, aynı zamanda tepelik, alınlık, sütunlar, eski kitabeler ve hâttâ lahitleri bile yerleştirdikleri, o yüzyılda inşa edilmiş diğer şehirlerde de görmek mümkündür. (Hołowiński 100).

Leh rahibin bu, çok eski çağlardan beri yapılagelen, antik kalıntıların daha sonraki yapılarda kullanıldığına dair sözleri dikkat çekicidir. Nitekim, bu topraklardaki pek çok tarihi ve sanat eserinin bu şekilde Türkler tarafından yok edilmiş olduğuna dair genel kanıyı çürüttüğünü söylemek mümkündür. Örneğin yukarıda bahsi geçen Leh Kont Edward Raczyński'nin seyahatnamesinde de çok sıklıkla Türklerin tarihi, sanatsal kalıntıları yeni yapılarda kullanarak yok ettikleri belirtilir. (Raczyński 20).

Kale kalıntılarına dair değerlendirmelerine ise şöyle devam eder:

Kale oldukça geniş, fakat yıkık, sadece doğu tarafında bir kısım daha iyi şekilde ayakta kalmış: ortasında şapele benzer küçük bir yapı var ve muhtemelen bu yapı, kilise ve mescit olarak ona sahip olan Rodos askerlerine ya da Türklere hizmet veriyordu: şimdi bomboş duruyor, bütün duvarlar ise ziyaret eden İngilizlerin yazıları ile doldurulmuş. Orada bir de, çatısını tonozların desteklediği büyük bir sarnıç var: geçen zaman çatıda yer yer delikler açmış, buraları da incir ağacı ya da sarmaşık sarmış; bu tonozlar, İngilizlerin, silinmesi mümkün olmayan imzalarıyla da kirlenmiş. (Hołowiński 100).

Meles Nehri ve Homeros

Hołowiński ve beraberindekiler Pagos Dağı'nın güney yakasından inerlerken aşağıda ünlü Meles sessizce akmaktadır. Burada bütün nehri geçerken, vadinin iki dağı birleştiren o zamanların *Kızıl Çullu* olarak adlandırılan güzel su kemerini görür; fakat bütün şehre su veriyor olmasına rağmen oldukça bakımsız durumdadır.

Su, arkadaşlarımın benimle birlikte karşı tarafa geçmeye cesaret edemediği kadar yüksek bir kanalda akıyor. Bu yapının tepesinden, kıyıları bahçelerle ve ağaçların taze yeşilliğiyle süslenmiş temiz ve güzel nehre, Meles'in aralarında sessizce kıvrılarak aktığı kayalarla yükselmiş bu iki büyük dağa ve kenardan parlayan denize bakarken, rahatlıkla, Homeros'un destanını bu tapılacak güzellikteki yerde meydana getirdiğini düşünmek mümkün; yüksek su kanalı gibi bu nehrin kıyısında küçük bir mağarayı da gösteriyorlar. Rivayete göre, esin Homer'e bu mağarada gelmiş. Güzel Kritheis Kyme şehrinden kovularak ve utancını gizleyerek bu nehrin kıyılarına ulaşmış ve babasının adı belli olmayan, Meles kıyısında doğan anlamındaki Melesigenos olarak adlandırılan oğlunu doğurmuş. Femius ya da Smyrna'daki şiir ve müzik ustası Pronapides de Kritheis ile evlenmiş ve sonrasında görme duyusunu kaybederek kör, yani Homeros olarak anılacak olan Melesigenos'u yetiştirmiş. Bütün şüphe ve belirsizliğe, Homeros'un varlığına dair bütün eleştirilere rağmen bu rivayet, Hipokrat'ın kaynakları gibi, suyuyla her gelenin susuzluğunu bastırıldığı bu sessiz ve temiz akarsuyu hiç de azımsanmayacak bir cazibe ve çekicilikle sarıyor. Bundan başka birkaç tane daha oldukça eski ve harabeye dönmüş su kanalı gördüm. (Hołowiński 100).

Antik Tiyatro ve Stadium

Leh rahip Hołowiński kale dağına bir başka çıkışında, eskiden liman olan körfezin karşısındaki yamaçta tiyatronun kalıntılarını görür ve Timur Smyrna'yı kuşattığı sırada kayalarla doldurduğundan, daha o zamanlarda neredeyse kurumuş olan körfezin, sadece kış yağmurları sırasında çok az suyla kaplı olduğundan bahseder. (Hołowiński 100).

Parçalarının çoğunun yeni Smyrna'nın inşası sırasında kullanıldığını söylediği Stadium'un kalıntılarını inceler.

Kuzey-güney taraflarında Stadium'dan kalan sadece birkaç temel taş duruyor, çünkü mermer oturma yerleri ve diğer süslemeler yeni Smyrna'nın inşası için alınmış. Stadium dağın yamacına inşa edilmiş,

aşağı bölümü ise tonozlara dayandırılmış, bu tonozları bugüne kadar yeni Smyrna'da görmek mümkün: bu tonozlar, bugün bizi güçleriyle şaşırtan, büyük örme taşlardan yapılmış, yeraltındaki zindanların yuvarlak kapılarına benzer yapılar. (Hołowiński 100).

Rahip olan Hołowiński için Amfi Tiyatro ve Stadium kalıntıları oldukça önemlidir; çünkü Smyrna'ya geldiğinden beri burada yakılan Hristiyanlığın ünlü şehidi, Havari Aziz Yuhanna'nın öğrencisi ve bu şehrin ilk piskoposu olan Aziz Polikarp'ı hatırlamaktadır. Aziz Polikarp, M.S. 156 yılında uzun süren bir piskoposluktan sonra, Hristiyanlara büyük zulüm uygulayan yönetim tarafından yakılmıştır. Rahip, mezarının nerede olduğuna dair düşüncelerini ise şöyle aktarır:

O zamanlar stadiumların bu tarz işlere hizmet etmeleri nedeniyle burasını Aziz Polikarp'ın işkence meydanı olarak adlandırmalarına, mezarını da hemen Stadium'un yanında göstermelerine şaşırmamak gerekir. O zamanlar Hristiyanlar şehidin yanmamış kemiklerini, ki bu kemikler Hristiyanlar için altından bile değerliydi, Stadium'un yakınında bir yere gömmüşler. Fakat Polikarp'ın mezarına işaret eden bu rivayet çok kesin değil. (Hołowiński 101).

Hołowiński ve beraberindekiler Stadium kalıntılarının olduğu yerde, yukarıda bahsi geçen Anadolu'daki yedi kiliseden biri olan Smyrna Kilisesi'ne yollanan mesajı okurlar.¹² Bu mesajın olayın geçtiği yerde okunması herkesi bir anda eski Smyrna'ya götürür. Bu mektubun ardından Smyrna'da öldürülen ikinci din adamı Aziz Pionious'un şehitnamesi de okunur. Çünkü o da, yıllarca Aziz Polikarp tarafından tanrısal akıl, güç ve aşkla yönetilen Smyrna Kilisesi'nde yaşamış ve Roma İmparatoru olan Decius'un zulümü altında yakılarak şehit edilmiştir. Rahip Hołowiński bu dini şehitleri ve onlara eşlik eden diğer Hristiyanların çektikleri acı ve zulümleri seyahatnamesinde uzun uzadıya anlatır. (Hołowiński 100).

Hołowiński, Stadium'dan ayrıldıktan sonra tepenin eteklerinde bu dönemlere ait herhangi bir kalıntı parçası arar, fakat eski Smyrna'ya dair hiçbir şey kalmamıştır. Rahip bunun nedenini, sık sık belirttiği gibi, yeni kurulan Smyrna'nın eski Smyrna'nın kalıntılarında inşa edilmiş olmasına yorar. Ona göre buradaki her şey zaten dünyanın çeşitli yerlerine çoktan taşınmıştır bile. Fakat hala toprağın altında gömülü kalmış olması da muhtemeldir. Çünkü bura sakinleri, her kazı sonrası antik sikkeler, sütunlar, kitabeler, sık sık da heykel parçaları, zaman zaman da heykelin kendisini bulduklarını söylemektedirler. (Hołowiński 103).

¹²Bu konuda bkz: Avcı.

Rehber, Hołowiński ve beraberindekileri daha ileride dağın eteğinde bulunan Maria'nın kaynağına götürür. Uzun ve dar bir koridorla soğuk ve temiz suya girilen kaynak oldukça derindedir. Halk bu kaynağa pek çok mucize de atfetmektedir. Özellikle, bu yeraltı geçidinin girişini kaplamış olan geniş bir incir ağacından bahsederken, daha önce Pagos Dağı'na çıktıklarında bir Rum'un onlara gösterdiği mucizevi iki zeytin ağacını hatırlar.

Pagos Dağı'na çıktığımızda, bir Rum'un gösterdiği mucizevi iki ağaçtan bahsetmeyi unuttum. İlki, kutsal ağaç olarak adlandırdıkları ve farklı renkte çaputlar bağlanmış bir zeytin ağacıdır; bu, ilk kez İstanbul'da bahsettiğim, Devin Mezarı'nın başında rehberin bize anlattığı gibi, sarıhumma için ilaç olduğunu düşündükleri zeytin ağacıdır; bu ağaç, halkta fevkalade saygı görüyor ve onun hakkında çok çeşitli rivayetler anlatıyorlar: bir Türk bu ağacı kesmek istemiş, fakat baltayı havaya kaldırmasıyla yere cansız düşmüş: sonra Müslümanlar bu ağacı yakmak istemiş ve etrafını ateşle çevirmişler, fakat alev kundakçılara sıçramış, zeytin ağacı ise zarar görmemiş, sadece gövdesi alazlanmış ve Rum bize bu kararmış gövdeyi kendi rivayetinin bir kanıtı olarak gösterdi. İkinci zeytin ağacı da ona benzer mucizelerle Aziz Anna'nın ismini taşımaktadır. (Hołowiński 103).

Türk Mezarlıkları

Yukarıdaki alıntıda Türklerin zeytin ağacına verdiği büyük önemden bahseden Hołowiński, sessizlik içinde kaybolduğunu belirttiği şehrin yukarı kısımdan aşağı inerken geniş servi ormanı içindeki Türk mezarlığını görür ve bakmadan geçmek istemez. Burası da Anadolu'daki diğer Türk mezarlıklarına benzer durumdadır. *“Bu benzer sessizlik, sarık hak edilmiş altın yazılı aynı mermer mezar taşları, benzer şekilde kadınlar dua ediyor ya da sessizlik içinde mezar çiçeklerini suluyorlar.”* Sessizlik ve sükûnet içinde, fakat oldukça bakımsız bulunduğu bu mezarlıkların oldukça yeşil olduğunu da ekler. Türklerin mezarlarına bol bol ağaç, özellikle de mersin ağacı diktiklerini belirtirken bunun nedenini de, *“mezarlar ne kadar yeşil olursa, ölenlerin de o kadar rahat edeceğine”* dair bir rivayete bağlar. Rahibe göre, Türk mezarlarında *“pek çok antik kalıntıyı da görmek mümkündür: sütunları, mermer taşlarını ya da güzel tepelikleri.”* (Hołowiński 104).

İzmir'deki Hristiyan Toplumuna Dair Gözlemleri

Ignacy Hołowiński bir rahip olması nedeniyle gezdiği yerlerde öncelikli olarak Hristiyan geçmişin izini sürdüğü, seyahati sırasında yalnız olmadığı ve her gittiği yerde Hristiyan din adamları ve misyonerlerin, zaman zaman da İzmir'de olduğu gibi

Aleksander Spitznagel ve August Kosciesza-Żaba (1801-1894)¹³ gibi şarkiyatçı hemşehrilerinin bilgi ve tecrübeleriyle ona eşlik ettikleri görülür. Bunlardan Spitznagel, Wilno Üniversitesi'nde eski bir profesörün oğludur; aldığı eğitim ve seyahatler sayesinde de Doğu'ya dairengin bir bilgiye sahiptir. August Żaba ise Yafa Konsolosu'nun kızıyla evlidir. Yetenekli ve bilime meraklı bir adamdır. Bu bağlamda nadir ve çok değerli bir Doğu eserleri koleksiyonuna da sahiptir; kütüphanesi, Arapça, Farsça ve Türkçe 260 el yazması ve kitaptan oluşmaktadır. Genelde kitapların hepsi çok iyi muhafaza edilmiştir ve rahip, onların yazılarının güzelliğinden ve zarifliğinden, yaldızlı resimlerinden ve diğer süslemelerinden çok etkilenmiştir. *“Benim için hiyeroglif gibi olan bu eserlere büyük mutlulukla baktım, öyle güzel yazılmışlar ki (...).”* (Hołowiński 98).

Leh rahip şarkiyatçı vatandaşı August Żaba ile, Halep kökenli olduğunu söylediği İzmir'in Katolik Başpiskoposu Mussabini (1805-1861)'yi ziyaret eder. Rahibe göre Mussabini'nin kaldığı kilise ve manastır oldukça büyük ve düzenlidir. (Hołowiński 98) Rahip burada, 1835'de Atina'dan hasta olarak İzmir'e gelen ve kısa bir süre sonra da 31 Ağustos'da ölen Polonyalı General Ludwik Michał Pac (1778-1835)'in mezarını da görür. Bu mezara Polonyalı heykeltıraş Władysław Oleszczyński'nin bir anıt da yapmış olduğu bilinmektedir.¹⁴

Leh rahibe göre, İzmir'de yaşayan Hristiyan toplumu olabildiğince rahat ve özgür yaşamaktadır. Gittiği her yerde sık sık misyoner rahiplerle karşılaşır ve sohbet eder. Oldukça temiz ve düzenli olan buradaki kilise ve manastırların yanı başına temel okullar da kurmuşlardır, çünkü onlara göre, *“yönetimin bilimi korumadığı yerde inanç onu korur ve koynunda yaşatır.”* (Holowinski 99). Üç kilisenin yanı sıra İzmir'de bir de Fransız Hastanesi'nde, Kapusenlerin ayin yaptıkları ve rahibin de özel bir izinle ibadet ettiği bir şapel vardır. Diğer taraftan İzmir'deki Rumlar bir başpiskopos, birkaç kilise ve dokuz hocadan kurulu bir yüksekokula; Heretik Ermeniler bir başpiskoposa, Katolik Ermeniler de bir kiliseye sahiptirler. (Hołowiński 99).

¹³Bahsi geçen şarkiyatçı August Żaba, Arapça'dan çevirdiği yedi dua kitabının metinlerini de, seyahatnamesinde yayınlaması için rahip Holowinski'ye vermiştir. Seyahatnamede bu metinler *“Haza-l eurak tesztemil ala-l musbat” Yedi dua kitabının metinlerini içeriyor* başlığı altında yer almaktadır. (Hołowiński 76-87).

¹⁴ Bu anıt mezar için bkz: <http://www.levantineheritage.com/pac.htm>.

Leh rahip Hołowiński, İzmir’de azınlıkları korumak adına konsoloslukların bilgisinde buraya gelen savaş gemilerinin olduğundan¹⁵ da bahseder. Nitekim misyonerlerle yaptığı bir sohbet sırasında tanıştığı Fransız denizcilerin kendisini bu gemilerden birisi olan Triton savaş gemisine davet etmiştir. Bu, devasa büyüklükte, üç katlı bir savaş gemisidir ve savunma özeliğinin yanı sıra askerlere sağladığı lüks yaşam şartları da rahibi çok etkilemiştir. (Hołowiński 99).

Buca ve Bornowa Gözlemleri

Leh rahip Hołowiński, arkadaşları Szpitznagiel ve Chwalibog’un eşliğinde atla, Smyrna’ya bir buçuk saat uzaklıktaki Buca Köyü’ne gelir;¹⁶ yol onları önce kale dağının eteklerine getirir ve güzel Azize Anna Vadisi’ni¹⁷ geçtikten sonra çok düzgün ve geniş bir yola girerler ve bir süre sonra da Buca’nın yüzünü göstereceği dağa ulaşırlar.

Dağlarla çevrili nefis bir vadiye oturmuş, fevkalade büyük bir servi ormanı arasında bulunan bu güzel köy, Smyrna’daki zengin Frenklerin yazlık konutlarının olduğu bir yer; Rumlar ve Ermeniler de burada oturuyorlar. Buca, İngilizlerin en sevdiği gezinti yeridir, nitekim gittiğimiz düzenli bir handa onlardan, rom ve bira eşliğinde bayram yapan hiç de azımsanmayacak kalabalıkta bir grup vardı. (Hołowiński 104).

Hołowiński, bu İngiliz grubun oraya eğlenmek için kendi paralarıyla bir hokkabazı, yani o zamanların ünlü ismi Bosko’yu getirttiklerinden bahseder. İngilizleri eğlendiren bu hokkabaz orta boylu, en az kırk yaşlarında ve oldukça kibirlidir. Rahip ondan, kısa süre sonra İzmir’de yapacağı çok büyük bir gösteriye hazırlanmakta olduğunu öğrenir.

Rahip daha sonra köyü dolaşma fırsatını bulur.

Daha sonra köyü dolaştık. Geniş sokaklar, duvarla çevrilmiş kare avlulu ve büyük bahçeli güzel küçük evler: bu, sokakla sınır çizen avlu, çeşitli ağaç ve çiçeklerle yeşilliyor, eve giden yarım ay şeklindeki iki taraflı yol, ortasında çeşitli çalı ve çiçeklerin büyük bir

¹⁵ Bu konuda bkz: Çınar 27; Yorulmaz.

¹⁶ İzmir’in güney doğusunda küçük bir ovanın kuzeyinde bulunan Buca’nın bir Türk köyü haline gelmesi XVII. yüzyıldan sonra olur. 2000’e varan nüfusu yazın 4000’e çıkan Buca’da XIX. yüzyılda daha çok yabancılar bulunur. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Baykara 45.

¹⁷ Seyahatnamede rahibin bahsettiği bu Azize Anna Vadisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

kümesini oluşturuyor, bunu Wolyn'daki önemli kişilerin evlerinde de görmek mümkün. (Hołowiński 104).

Hołowiński, Buca'dan sonra, *Burnaba* dediği Bornova¹⁸ Kasabası'na, arkadaşı Chwalibog'un İtalya'ya gitmesi ve diğer iki arkadaşının da konsoloslukta işi olması nedeniyle tek başına gelir. Üç cami ve bir kilisesi, ayrıca Smyrna'daki Fransiskanlara ait yeni inşa edilmiş bir küçük Katolik Kilisesi¹⁹nin de olduğu Bornova'ya yolculuk güzel geçer. İki güçlü ve eğlenceli Rum'un çektiği kayak, çarşaf gibi olan güzel İzmir Körfezi'nde çok hızlı yol almakta; şehir ise, kıyıları boyunca geçerken güzel evlerini ve onların kıyıda bahçelerini birbiri ardına gözler önüne sermektedir.

Bir saatlik hoş bir seyrüsefer sonrasında eşek ahırlı bir ev bulduğum burnun iskele denilen diğer tarafına geldim. Bu menzilin kiracısı beni ve rehberi bu hayvanlarla taşıdı: yol düz, geniş ve her iki taraftan da zeytin, meşe, zaman zaman da İtalyan ceviz ağacıyla ya da incir ağacıyla gölgelenmişti. Bir saatlik bir yoldan sonra, çünkü eşekler çok tembeldi, çok da büyük olmayan bir tepenin yamacında, Smyrna'nın kuzey-doğu tarafında bulunan Bornova'ya geldik. Duvarla çevrilmiş fevkalade büyük bahçeli ilk ev Smyrna'nın yöneticisi olan beye aitti ve zevkli inşa edilmişti. Kaldığım Avrupa Hanı ise avlulu güzel bir evden oluşuyor, avlunun kenarlarında nar, portakal ve limon ağaçları yetişiyor, sundurma ise, öğle yemeğimi yediğim yazlık salon gibi asma dalları ve rayıhalı yasemin ile gölgelendirilmiş. Bu kasaba Buca'dan çok daha büyük, evleri de daha güzel, çoğunluğu Türklerden oluşan Rum ve Ermeni sakininin hepsi 4 000 kişi; bedestenler küçük, fakat oldukça güzel: Rumların içinde şarkı söyleyip balalaykalarını tıngırdattıkları, Türklerin ise nargile ve kahveyle meşgul sessizce oturdukları çok sayıda kahvehane bulunmakta. Bornova'da üç cami ve bir kilise bulunuyor, aynı zamanda Smyrna'daki Fransiskanlara ait kısa süre önce inşa edilmiş oldukça güzel bir Katolik Kilisesi de var. Bornova genel olarak konum, refah, hatta düzen açısından çok güzel bir kasaba. (Hołowiński 105).

¹⁸ İzmir çevresindeki kasabalar arasında "burun ova" adının hatırasını taşıyan, XVII. yüzyıldan itibaren de İzmir'in iktisadi bakımdan gelişimine paralel olarak gelişen Bornova'da Frenk tüccarlar yazlarını geçirmektedirler. Bu tüccarlar geniş bahçeler içinde Avrupa zevki ile Doğu'nun özelliklerini en iyi şekilde kaynaştıran köşkler yapmışlardır. Bkz: Baykara 45.

¹⁹ Seyahatnamede bu kilise hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır, fakat Erzene Mahallesi'nde İtalyan Fransiskan rahiplerine bağlı bir Santa Maria Kilisesi olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız, Ignacy Hołowiński'nin seyahatnamesinde yer alan bilgi ve gözlemlerin İzmir şehir tarihi açısından önemli olduğu düşüncesindeyiz. Leh rahibin seyahatnamesinde Türkiye'ye karşı tarafsız bir yaklaşım sergilemesi de değerini katlamaktadır. Bu bilgi ve gözlemlere göre, XIX. yüzyıl İzmir'i öncelikli olarak bir Avrupa şehridir. İstanbul'da, Pera'da bile görülmeyen cemiyet hayatı burada çok ciddiye alınmaktadır. İnsanları bir Avrupalı gibi yaşayıp yine onlar gibi eğlenmeyi, gezmeyi ve güzel zaman geçirmeyi sevmektedir; aynı zamanda yabancılara karşı büyük hoşgörü göstermekte; onları yadırgamadan memnuniyetle aralarına almaktadırlar. Diğer taraftan iyi hava şartlarının, doğasının ve topraklarının verimliliğinin desteklediği ticareti, XIX. yüzyıl İzmir'ine büyük hareket ve hayat katmakta; özellikle Doğu'nun ticaret merkezi ve Avrupa ile sanayileşmenin en üst noktası olmaktadır. Bu ticaret ve sanayileşmenin doğrutusunda İzmir nüfusu da normalin üzerine çıkmaktadır. Bu nüfus içinde Hristiyan toplum oldukça rahat ve özgür bir yaşam sürmektedir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, H. İbrahim. "Osmanlı Dönemi İzmir'inde Milletın Sosyo-ekonomik Konumundaki Değişimin Yerleşim Dokusuna Etkileri." *Ege Coğrafya Dergisi* 21.2 (2012): 25-35.
- Akar Tanrıver, Duygu. "Eski Smyrna'nın Keşfi." *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2017): 67-77.
- Avcı, Eda. *İzmir'in İnanç Turizmi Potansiyelinin Seyahat Acentaları Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, 2011.
- Baykara, Tuncer. *İzmir Şehri ve Tarihi*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1974.
- Çınar, Atay. *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Tifset Basım ve Yayın, 1978.
- Holowinski, Ignacy. *Pielgrzymka do Ziemi Świętej*. Petersburg: B. M. Wolff, 1853.
- Martal, Abdullah. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişimler." *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Dergisi* 1.3 (1993): 117-132.
- Kunt, Sinem, Ali İsa Güngör. "Aziz Yuhanna'nın Vahiy Kitabı Çerçevesinde Yedi Kiliseler ve Bu Kiliselerin Türkiye İnanç Turizmindeki Yeri." *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* 1 (2017): 71-92.

Objawienie ŚW. Jana 1,2, Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z Apokryfami. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1990.

Raczynski, Edward. *Dziennik Podrozy do Turcyi Odbytey W Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczynskiego.* Wroclaw: Grass Barth i Kompania, 1821.

Tozan, Murat. "Bir Sağlık Kenti Olarak Antik Smyrna." *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II.* 2017. 243-256.

Yorulmaz, Şerife. "XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1.3 (1993): 133-155. Web. 23 Şubat 2020.